

„Kezet ráznak a bordáim között”

Jámborné Balog Tünde: *Napfordulók között*;

Jámbor Zoltán: *A történelmet emberek írják*

Széphalom Könyvműhely, 2024; Orpheus Kiadó, 2024

Úgy hozta a sors, hogy közel egy időben olvastam el a címben megjelölt könyveket: Jámborné Balog Tünde novelláskötetét és férjének írásait, amelyeket annak halála után ő válogatott össze és rendezett sajtó alá. Mivel házaspárként életük mintegy hatvan éven keresztül szorosan összefonódott, számomra evidensnek tűnt, hogy a könyvekkel is egyazon írás keretében foglalkozzam.

Jámborné Balog Tünde novelláinak egyik fontos jellegzetessége, hogy szinte mindig az idő múlását idézik, legyen szó ciklikus vagy lineáris időről, esetleg éppen az időérzékelés személyes aspektusáról. Legújabb kötetének címe – *Napfordulók között* – szintén ebbe a trendbe illeszkedik. A hasonló címet viselő első ciklus mottójaként szolgáló Weöres-vers is az idő misztikus természetére utal.

„Mert ami egyszer végbement,
azon nem másít semmi rend,
se Isten, sem az ördögök:
múlónak látszik és örök.”

A dolgok, jelenségek múlnak, enyésznek, a múlt időben mégis örökké megmaradnak. Weöres versén tűnődve kelünk útra az eltűnt idő nyomába. A múltidézés nagyrészt a huszadik századot öleli fel.

A bevezető novella (*Elment a Volvó*) egy szép szimbolikus történet, amely az író férjének állít emléket. Az autót, amely közös életük egyik legfontosabb tárgya volt, Jámbor Zoltán halála után elvontatják egy tréleren a háztól. Jó ideig a szállítók nem tudják kimozdítani a garázból, „makacs, mint apátok” – mondja a szerző a lányá-

nak, miközben a vontatási kísérletet figyelik. Egy idő után mégis csak kigördül – mintegy saját elhatározásból –, „dudált nekem egy rövidet, ahogy Koja szokott elmenőbe” – zárja a történetet. A kocsni átvette egykori sofőrjének jellemét: mindenféle nyomásnak ellenállva szilárdan állt a helyén, viselkedését nem külső erők befolyásolták. Különböző emlékképekből, emlékfoszlányokból rajzolódik elénk ez a jellem és a megélt történelem.

„Negyvenkilencben a Margit körüti fogházban – olvassuk még ugyanebben a novellában – egy hétig éjjel-nappal állnia kellett, és kibírta ájulás nélkül, csak a második héten mászott be a priccs alá, amikor az egész túlzásúfolt zárkát felállították, és az eleven fal elrejtette a vizslató szemek elől. A hírhedt orosz lányi 18-as aknában is fogolyként vívta a széncsatát, mikor egy bányaomlaskor két karjával és mellével tartotta meg a recsegő-ropogó ácsolatot, míg társai ideiglenesen aládúcolták – szegycsontján egész életében megmaradt a horpadás.”

Az egész első ciklus Jámbor Zoltán alakját és a házaspár kapcsolatát idézi fel. A barátoktól a Koja nevet kapó férfi a kommunizmus áldozata és legembertelenebb szakaszának egyik utolsó tanúja volt. A szerzői magánmitológia egyik fontos szereplőjeként alakja sok korábbi novellában felbukkant már, de története és jelleme ebben a könyvben bontakozik ki igazán. Szimbolikus az időszak is, amelyben a novellák játszódnak. Az író találkozása a kommunista börtönből szabadult férfival éppen a téli napfordulón történik, csakúgy, mint évtizedek múltán Jámbor Zoltán

halála. Nem mellesleg, a téli napforduló táján, a legsötétebb napok egyikén, december 21-én (más helyen a 18-át jelölik meg) született a kommunista diktátor, a legsötétebb korszak ura, Joszif Visszarionovics Sztálin.

Koja alakja itt leginkább a baráti (mind egykori fogolytársak) kapcsolatok révén elevenedik meg: volt egy énje, amelyet a feleség sem ismert igazán, ez az én a börtönökben és a fogolytáborokban kristályosodott ki és nyilvánult meg. „Bár nem látom és hallom őket, megérzem, ha jönnek, Z elnéz a kezében tartott újság fölött, ajka meg-megmozdul, mintha valakivel beszélné, és hiába szólok hozzá, nem éri el a hangom, másutt jár, és másokkal társalkodik. [...] Átbeszélnek, átnyúlnak rajtam, mint a horrorfilmek szereplői a láthatatlan szellemeken, kezet ráznak a bordáim között, és a szívemen keresztül egymás vállát lapogatják. Olyasmi van köztük, amiből én ki vagyok zárva örökre.”

Jámborné Balog Tünde azonban nem csak novelláiban állít emléket Jámbor Zoltánnak és sorstársainak: *A történelmet emberek írják* címmel szerkesztett és kiadott egy kötetet a férj naplójegyzetei, börtönből írt levelei, különböző újságcikkek, fotók és egyéb dokumentumok alapján. Megkapó élmény párhuzamosan olvasni az együtt és külön megélt eseményekről, néhány esetben előfordul, hogy ugyanazt a történetet megismerjük szépírói és dokumentarista feldolgozásban is. Ilyen például egy 1945-ös, mesébe illő szöveg története, amikor a szinte még gyerek Jámbor Zoltánt elvitték az orosz katonák a repülőterre, ahol gépkocsikról repülőgépekre kellett bombákat (!) pakolni. Ez már egyfajta előzetes volt a kommunista éra különös rutinjából.

Az egykori orvostanhallgató Jámbor remek stílusban jegyezte le a különböző börtönökben és építkezéseken (ő és fogolytársai részt vettek – egyebek mellett – a miskolci egyetemváros építésében is) szerzett emlékeit. A kötet pontos korrajzat ad a „szocializmus építésének” idejéről.

Sokat elmond erről a gigantikus építkezésről, hogy nem kis részben a kommunista börtönök lakói és egyéb, a kommunisták által félreállított személyek (pl. Hamvas Béla, a kor egyik nagy gondolkodója) vettek részt benne.

Jámbor Zoltánt 1949-ben, huszonegy éves korában tartóztatták le – sok kortársával együtt – rendszer elleni összeesküvés koholt vádjával. Megjárta több budapesti börtön után Márianosztrát, a szegedi Csillagot, amíg 1953-ban szabadult. Soha nem szerezhetett sem orvosi, sem más diplomát, szabadulása után segédmunkásként is alig tudott elhelyezkedni, élete nagy részében fizikai munkával, végül technikusként kereste kenyerét. Ennek a megbélyegzett, a társadalom peremén élt létnek lett a házasság révén részese Balog Tünde is. Mindketten „rendszeridegenek” voltak a szocializmus hosszú évtizedei alatt, ám a köteteket végigolvasva úgy tűnik, a megkeseredettség, a depresszió és más lelki nyavalyák sokkal kevésbé jellemezték őket, mint a mai embereket. Sorsuk bizonyítja a mondást, hogy a nehéz idők erős embereket szülnék.

Jámbor naplójegyzetei pontosan és tárgyilagosan idézik fel a kommunisták napi rutinját és beteg elmével kiagyalt kínzásait. A letartóztatás után a különböző helyekről elhurcolt fiúkat, férfiakat a budapesti Hadik Laktanyába, a Katonapolitikai Osztály főhadiszállására vitték. „Bent, egy nagy terem közepén hosszú asztal állt, mögötte két egyenruhással. Felszólításukra anyaszült meztelenre kellett vetkőzni, és minden holmit az asztalra rakni. Közben az őrszemélyzet ráérő 5-6 tagja lecsatolt derékszíjjal, zászlórúddal, gumibottal verte csak úgy passzióból az asztal előtt pucéran állókat, akik személyi adataikat dadogták be, és megmaradt holmijaikat szedték össze, ha tudták. Utána a pince következett, egészen mély, sötét pince. [...] Később derült ki, hogy majdnem mindannyian egy nagy, összeszerkesztett összeesküvésnek vagyunk a résztvevői, csak nem tudunk róla.” S hogy az örök egy pillanatra

se veszítsék szem elől a „hivatásuk” lényegét, különböző helyekre kirakott feliratok emlékeztették őket a megfelelő hozzáállásra: „Ne csak őrizd, gyűljöld is!”

Jámborné Balog Tünde novellái a huszadik századot fogják át, az időszak legfontosabb témáit érintik. Háború, forradalom, emigráció, szerelmesek elszakadása, honvágy, titkos hazatérés, ősrégi, korszerűtlen családi házból modern lakótelepre költözés, erőszakos téteszesítés. Szocialista utazások kijelölt útvonalon, néhány kirándulás a burzsoá paradicsomba. A kötet egyik legmeggrázóbb írása a *Parasztzsoltár* című elbeszélés, amely egy temetési zsoltár kapcsán mutatja be az elhunyt parasztnak ember viszontagságos életét a világháború poklán átevíckélve a rendszerváltozás utáni kárpótlásig. A kárpótlásig, amely már semmiért nem kárpótolta, hiszen gépek, eszközök, elégséges emberi erő híján nem tudta megművelni az elrabolt, majd visszakapott földet. A század gyötrelmeit átélte egyszerű magyar ember legfeljebb a túlvilágon remélhet kárpótlást.

Sokunk családjának mellbevágóan ismerős ez a történet.

A kötet záró novellája – *Terek és hátterek* – a lecsukott laptopba záródó múlt szimbolikus képével vet véget barangolásunknak az eltűnt idő nyomában.

Azt mondják, múlt csak akkor keletkezik, ha elbeszéljük, a történelem is egyfajta elbeszélés. Az eseményeket, adatokat az emberi tekintet szervezi narratívává. A Jámbor Zoltán visszaemlékezéseit, életének különböző dokumentumait tartalmazó kötet – amellet, hogy kutatóknak is hasznos történeti forrás – személyesre hangolva mutatja be a 20. század abszurditásait, a kommunista rezsim emberek millióit feláldozó és megnyomorító működését.

Jámborné Balog Tünde és Jámbor Zoltán az utolsó szemtanúi közé tartoznak a huszadik század legsötétebb korszakainak. Méltósággal és emberséggel megélt sorsuk erőt és biztatást adhat a következő nemzedékeknek, akik – minden bizonynyal – szintén meg fogják vívni harcukat a sötétség erőivel.

Varga Mária

VARGA MÁRIA (1959) irodalomtörténész (PhD). Legutóbbi kötete: *Matúz. Matúz Gábor – portrémonográfia egy kultúrmunkásról* (Kairosz, 2024).